

Kring ett gammalt donationsbrev

På sockenmuseets bottenvåning står den gamla sockenkistan från år 1758, försedd med tre lås. I denna förvarades i gamla tider församlingens gemensamma viktiga handlingar, däribland räkenskaperna för sockenmagasinets förvaltning. En av de viktigaste dokumenten var det brev som bekräftar donationen av magasinssboden och de 20 tunnor spannmål som utgör grunden till sockenmagasinet i Knivsta och som därmed också är grunden till hembygdsbygget. Originalen till donationsbrevet med sina statuter skulle alltså förvaras i denna kista. Detta brev finns nu på Landsarkivet i Uppsala tillsammans med "Knivsta Sockenmagazins hufvudbok" som innehåller samtliga räkenskaper från åren 1758 - 1884. En förlaga till brevet, eller om det är en samtida kopia, fanns i Noors godsarkiv och överlämnades till hembygdsbygget 1970 av godsägare Einar Andersson. I kistan finns idag en fotokopia av detta brev, skrivet med sirlig men lite komplicerad 1700-tals svenska med långa snirkliga meningar som kan vara svåra att följa från början till slut. Vissa ålderdomliga ord och uttryck fick vi hjälp med att tolka av arkivarie Wolter Ehn på Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala, bara några veckor innan han så tragiskt omkom i Estonia-katastrofen. Donationsbrevet har visserligen tidigare återgivits i en av de tidigaste årgångarna av årsskriften Magazinet men förtjänar att återges ännu en gång:

Förordning om Knivsta Församlings upprättade Magazin.

Som jag i flere år funnit den angelägenhet mina Bönder och Torpare ärligen äro stadda uti, att i brist af eget förråd antingen dyrt köpa, eller och för nästan dyrare interesse låna spannmål, hvarigenom de fördiupa sig i skuld, som de svårligen kunna utreda sig; därför har jag i betraktande häraf, och af Kärlek och god vilja för mine underhållande redan låtit upätta med egen kostnad ett spannemålsmagazin för Knivsta socken, som ett säkert ställe, hvarest de för dräglig ränta kunna finna säd till sin nödtorft. Och för att upmuntra dem, att så mycket ifrigare sielfa söka deras egen nytta, och i hopp att hvar och en efter förmögenhet läres göra insättning gifver jag härmedest till en grund och början åt detta Knivsta församlings spannemåls Magazin tiugo tunnor ren säd, neml 10. tunnor Råg och 10. tunnor Korn och det i erwardeliga tider för Magazinet

förråd blifit så stort, att Interessenterne kunna öfverenskomma at uttaga deras insättning de nu ell framdeles giöre, ingen må röra dessa 20. tunnor, ej och den ränta, som stadigt ränta på ränta räknas, inflyter. Och som efter flere år genom Magazinet Föreständares goda upsiht, dessa 20 tunnor så ökt sig, att kanske sockneborna ej behöfver giöra någon ny insättning, så kan då Magazinet drifas för sin egen räkning och då bli istånd att sielft svara både för Nybyggnad och reparation af Magazinet bod, hvilken sedan jag nu aldeles församlingen ... upätta densamma, församlingen till den tiden kommer att underhålla. Emedlertid innan förrådet hunnit till så önskelig högd, att alla i församlingen niuta lika deraf, är härmed min vilja och förordning, att då något svårt är infaller, de som nu äro under mitt bröd, och de hemman och torp, som räknas under Noors gods, fram för alla andra i församlingen af dessa 20 tunnor och deras ränta skola först hielpas, antingen jag här lefver ell denna min ägendom falla i andra händer. För öfrigt skola Noors gods hemmans brukare och torpare ej i ränta på ränta betala mera än en fiending på tunnan, och komma annars i alla andra mål denna del af Magazinet at rätta sig efter de stadgar och beslut, som för hela Magazinet af Mig och öfriga Intressenter tagas. Salunda vara af mig förordnat och fastställt varder härmedelst med mit namn och Signetes undersätjande bekräftat, som skedde d 5. Nov. 1758.

N: Gyldenstolpe

(L.S) (plats för sigill)

Donationsbrevets upphovsman, greve Ulrik Nils Gyldenstolpe. Porträtt i Österåkers kyrka, Södermanland.

Foto: Ola Malmkvist

*Förvandling av Knivsta-förvandling
i nytt Magasin*

*Om jag i flamma förmitt den nybyggda
och min Wändas och Sönnars viljan
huden int, ut i biff och gift förvandling.
som jagst Biffen, och ut för mig som jagst
intressa till mig som jagst, som jagst
de förvandling i biff, som de förvandling
förmitt intressa i biff, som jagst i biff.*

Utdrag ur början och slutet av originalet på Gyldenstolpes
donationsbrev från år 1758, som förvaras på Landsarkivet i
Uppsala

*Om jag i flamma förmitt den nybyggda
och min Wändas och Sönnars viljan
huden int, ut i biff och gift förvandling.
som jagst Biffen, och ut för mig som jagst
intressa till mig som jagst, som jagst
de förvandling i biff, som de förvandling
förmitt intressa i biff, som jagst i biff.*
N. Gyldenstolpe.

{S.d.}

Utom de 20 tunnor som ägaren till Noor tillsköt enligt
donationsbrevet, så insatte varje helt hemman en tunna
spannmål och varje jordtorpare en 1/4 tunna i ma-
gasinsfonden. Eftersom dessa andelar för alltid skulle
vara kvar i denna fond, ansåg sig även de senare till-
kommande åboerna vara delägare i fonden utan ytterli-
gare inbetalning.

Utlåningen från magasinet skedde på våren - i mars,
april eller maj - och lånen infordrades vid årets slut i de-
cember. Räntan var 4 kappar per tunna som också var
den vanligaste räntesatsen för lånen ur sockenmagasi-
nen vid den tiden. Det var det tre magasin föreståndar-
na, utsedda av sockenstämman, som gemensamt var
ansvariga för förvaltningen av magasinets tillgångar. De
fick också avgöra om de skulle kräva säkerhet för lånen,
vare sig det hade tagits av delägarna eller av andra.

Förutom spannmålsbank var också sockenmagasinet en
form av kassa ur vilken socknens gemensamma utgifter
betalades ur. Magasinsföreståndarna och, från en bit in
på 1800-talet, även skolläraren fick sin lön i natura från
detta. En stor del av överskottet gick årligen också till de
fattiga i församlingen.

Sockenmagasinsinrättningen bestod i sin ursprungliga
form fram till 1863 då genom en kunglig resolution
förfoganderätten till sockenmagasinen överläts på kom-
munalstämorna som då nyligen hade inrättats. Vid
denna tid började denna typ av magasin inrättning att
ha spelat ut sin roll som reservlager i nödtider men bor-
de ha kommit till heders igen under de svåra åren i
slutet av 1860-talet. Här i Knivsta beslutade man i kom-
munalstämman 1884 att upphöra med sockenmagasinet

och att tillgångarna skulle förvandlas endast till pen-
ningmedel. Fonden skulle därefter handhas av kommun-
alnämnden.

Själva byggnaden, magasinsboden från 1758, som stod
ungefär på den plats den står idag inte långt från
kyrkan, såldes därefter och flyttades in till Särstalund.
Den kom därefter under många decennier att användas
som lagerbod för den intill liggande diversehandeln.

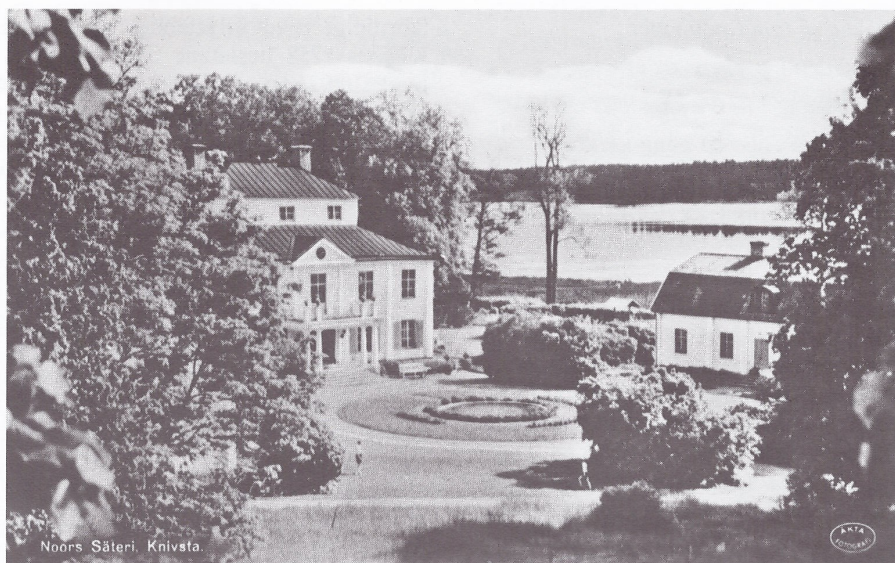
Genom ett kommunalt beslut 1943 kom delägarna i ma-
gasinskassan, de som var innehavare av mantalssatt jord
inom socknen, att själva överta förvaltningen av ma-
gasinskassan. År 1963 beslöt man så vid den ordinarie
delägarstämman i Knivsta sockens magasinskassa att
överläta tillgångarna till ett blivande hembygdsförening. Det
gamla sockenmagasinet som då stod ivägen för den nya
bebyggelsen räddades undan förgängelsen och flyttades
tillbaka nästan till den plats där det ursprungligen stått.
Och så öppnades alltså sockenmuseet 1965 efter ett
ihärdigt arbete av gilletts ordförande J.V. Gustafsson med
flera med att samla in föremål. Mera härom står att
läsa i Magazinet 1994.

Ulric Nils Gyldenstolpe -

Knivsta sockenmagasins donator

Vem var då denne N. Gyldenstolpe som enligt dona-
tionsbrevet "af Kärlek och god vilja" för sina underly-
dande lätit sätta upp sockenmagasinet? På vindflöjeln
som pryder vårt gamla sockenmagasin vid kyrkan står
initialerna N G och årtalet 1758. Att dessa initialer även
står för N. Gyldenstolpe är nog odiskutabelt, men det
finns hela tre Gyldenstolpar som alla har förnamnet
Nils som har anknytning till Knivsta. Den första och
för eftervärlden mest kände Nils Gyldenstolpe avled
redan 1709, den andre var hans son Ulric Nils som 1758
var 69 år och den tredje, sonsonen Nils Philip. Den
sistnämnde var då endast 24 år gammal. Därför är
säkerligen den N. Gyldenstolpe som undertecknade dona-
tionsbrevet, som "i flere år" sett den svåra belägenhet
hans bönder och torpare var stadda i, identisk med
greve Ulric Nils Gyldenstolpe, född 1688 och död 1768.
Tyvärr är denne den minst kände av de tre grevarna
beroende på att han levde större delen av sitt liv utan of-
fentlig tjänst, till skillnad från både sin far och sin son
som båda innehade framträdande ämbeten i staten och
vid hovet.

Donatorn, greve Ulric Nils Gyldenstolpe, föddes i
Stockholm som tredje sonen till en av rikets högsta her-
rar, det kungliga rådet Nils Gyldenstolpe och Margareta
Ehrensteen som var dotter till en framstående diplomat.
En del uppgifter om Ulric Nils barndom och uppväxt
finns bevarade till våra dagar, bl.a. i alla de brev som
utväxlades mellan modern och mormodern som hette
Catharina Wallenstedt. Bara för något år sedan publicer-
ades mormoderns brev i bokform, med kommentarer
av Christina Wijkmark. Genom dessa brev, uppgifter i
bibliografiska uppslagsböcker om släkten Gyldenstolpe
och några andra källor får man ändå en ganska god bild
av honom.

Vykort över Noors Säteri, Knivsta

Förlag: A Östman Knivsta

Släkten Gyldenstolpe var ingen urgammal adelsätt, utan hade genom flera dugliga medlemmar blivit framträdande i stormaktstidens Sverige. Ulric Nils farfar som hette Michael Olsson Wexionius, som så småningom blev juridikprofessor i Åbo och adlades under namnet Gyldenstolpe, härstammade från en prästsläkt från Småland. Namnet Wexionius är för övrigt en latinisering av Växjö. Även Ulric Nils far Nils gjorde under senare delen av 1600-talet en snabb och storartad karriär i statsförvaltningen. Under ett flertal år arbetade han som diplomat och kom därmed att vistas utomlands, främst i Holland som vid den tiden var Europas ledande handelsnation. Genom att han blev chef för den viktiga legationen i Haag kom han i kontakt med den dåtida toppolitiken och skaffade sig själv inflytande över de svenska utrikes ärendena.

Nils Gyldenstolpe utnämndes 1687 till hovkansler och återvände därför till Sverige. Han var en ivrig anhängare till det kungliga enväldet och högt betrodd hos kung Carl XI, därför fick han också i fortsättningen en mängd viktiga uppdrag inom diplomatin och juridiken. Genom att Nils Gyldenstolpe bl.a. blev ordförande i lagkommisionen, kansler för Lunds universitet och guvernör för kronprinsen - den blivande Carl XII - blev han också upphöjd till friherre och sedan greve 1690. Även på hemmaplan hade han kvar sitt inflytande över den svenska utrikespolitiken och kom att bli den främste förkämper för den franskvänliga sidan. Denna vänskap lönade Frankrike honom ordentligt med väl tilltagna subsidier, "pension", eller om vi idag skulle kalla det mutor, som var långt större än den lön han hade från den svenska staten. Hans ekonomi som dittills hade varit ganska ansträngd fick därmed ett ordentligt tillskott så att han med tiden blev välbärgad.

De franska pengarna gjorde det möjligt för Nils G. att köpa in gods och gårdar som med Carl XI:s reduktion hade tagits tillbaka till kronan efter att ha varit förlänade adelsmännen sedan drottning Christinas tid.

Redan 1681 hade han bytt till sig Segersta, nuvarande Särsta, här i Knivsta socken och därför var det kanske naturligt att han 1695 också köpte det gamla kronogodset Noor när det genom reduktionen hade återgått till staten. Därefter köpte han i rask följd ytterligare gårdar i trakten - däribland säterierna Ledinge, Ledingenäs och Knivsta gård. En tid ägde han även Wallox-Säby i Östuna socken. Nils Gyldenstolpe som därefter skrev sig "greve till Noor, friherre till Segerstad", ägde vid sekelskiftet 1700 praktiskt taget alla gårdar i Knivsta som gick att äga. Undantagen var några mindre gårdar som tillhörde andra adelsmän, ett par militärboställen, prästbostället och det gamla säteriet Forsby i södra delen av socknen som innehades av Anna Stake, änka efter översten Gustaf Hård.

Huvudgården Noor bebyggdes till en ståndsmässig karolinsk herrgård med en tvåvånings huvudbyggnad under säteritak, omgiven av flera par flygelbyggnader. Inte minst den stora trädgården och parken bidrog till att anläggningen var imponerande, något som också framgår av den samtida avbildningen i Suecia-sticket, även om detta kanske är något överdrivet.

I all denna välmåga, för att inte säga lyx, växte alltså Ulric Nils upp. Han var som yngste sonen, enligt vad som framkommer i den ovan nämnda brevsamlingen, i centrum för sin mors och mormors omsorger. Hans far var som tidigare framgått mycket bildad i vetenskaper, främst i juridik och statsvetenskap, men också intresserad av humaniora. Det var alltså en lärd miljö och den unge greven hade även tillgång till ett stort bibliotek på över 2.700 volymer, som nu finns bevarade på Kungliga biblioteket.

Tragedin drabbade dock familjen 1709. Ulic Nils två äldre bröder, kaptenerna Edvard och Carl Adolf som hade dragit ut i fält med Carl XII:s armé, stupade bägge i början av året nere i Ukraina. Det är dessa bröder som omtalas i Olof Thunmans dikt "Den karolinska gården" vars första vers lyder;

*"Sommarvinden suckar så tungt och viner
sorgset ibland om kvällen i parkens trån
Han sjunger en minnessång om två karoliner
två bröder från Noor, som föllo en gång i Ukrän".*

Fadern Nils som under flera års tid hade haft en vacklande hälsa knäcktes tydligen helt av förlusten av de båda älskade sönerna och avled själv i maj samma år, 66 år gammal.

Endast 20 år gammal fick alltså Ulric Nils nu som enda barnet ärva Noors gods och därmed ta på sig ett stort ansvar för familjens egendomar. Han utsågs till hovjunkare 1711 men modern Margareta levde dock ytterligare i flera år och hjälpte säkerligen honom med ansvaret för gårdarna. År 1717 gav han sig ut på en lång europeisk bildningsresa, något som det anstod en ung ädling vid denna tid. Hemkommen igen blev han kammarherre 1719 men tog avsked 1726 för att helt kunna ägna sig åt skötseln av sina gods och gårdar. Modern, hade då avlidit fem år tidigare och han hade från henne också fått ärva det stora godset Forsby i det sörmländska Österåker, som ligger på västra stranden av sjön Öljaren mitt emot Julita. Det var på Forsby han sedan i huvudsak kom att bo under åren, men man får också förmoda att han kom att vistas även på Noor relativt ofta.

Ulric Nils gifte sig med grevinnan Brita Christina Oxenstierna af Korsholm och Wasa, vars skäkt tillhörde den gamla högadeln och således blev ett gott parti för honom. De fick flera barn, bl.a. sonen Nils Philip som så småningom kom att få en betydelsefull ställning vid hovet under Gustaf III:s tid. Enligt osäkra uppgifter kan denne Nils Philip ha övertagit Noor efter sin fader, oklart är även vilket år detta i så fall skedde.

Det ovan återgivna donationsbrevet från 1758 skrev Ulric Nils på älderns höst, vid 69 års ålder. Naturligtvis präglas det av det patriarkaliska synsätt som var det vanliga vid den tiden, men det framgår också att det är skrivet av en person som under en lång följd av år följt utvecklingen i socknen och som även kände en verklig omsorg om de underlydandes väl och ve. Brevet visar dessutom att det är skrivet av en person med juridiska insikter. Det är omvittnat att även Ulric Nils, liksom sin fader, hade "bokvett" och säkerligen tog han också del av tidens aktualiteter. En av dessa frågor var alltså inrättandet av sockenmagasin i riket, något som diskuterades livligt i riksdagen under en följd av år under frihetstiden. I Södermanland där han ju hade sitt egentliga hem, hade på 1750-talet ett femtiotal socknar beslutat sig för att inrätta sådana magasin. Adelsmännen, med landshövdingen i spetsen, hade på många platser föregått med gott exempel och lämnat spannmål som gåva där sådana magasin hade tillkommit. År 1757 var ett missväxtår i landet och där sådana samlade spannmålsförråd fanns hade man snart upptäckt nyttan de gjorde för att avhjälpa den värsta nöden för bönderna och torparna. De följande åren därefter tillkom därför ett flertal sådana sockenmagasin, då inte minst här i Uppland. I Ulric Nils hemsocken Österåker fick man dock vänta till i början på 1800-talet på tillkomsten av ett eget sockenmagasin.

Samtidigt med inrättandet av sockenmagasinet här i Knivsta 1758 beslutade man sig även i Alsike för att bygga ett sådant. I denna socken är det inte någon enskild donation av grundplåt som ägt rum, utan här var det alla jordägare som själva stod för allt sammans, både magasinsbyggnaden och spannmålen. Man kan nu bara spekulera i om det var greve Gyldenstolpes donation i Knivsta som påverkade Alsikebönderna att bygga ett eget magasin, eller om det var tvärt om. Alsikes jordägaras beslut är daterat i mars, medan Gyldenstolpes donationsbrev är daterat i november, men då var ju å andra sidan själva magasinsbyggnaden redan uppförd. Dåvarande kyrkoherden i Alsike, som hade Knivsta som sin annexförsamling, kan ju också haft ett finger med i spelet om sockenmagasinens inrättande på samma sätt som en senare prost kom att ha vid tillkomsten av sockenskolorna här redan i början av 1800-talet, vilka kom igång delvis tack vare donationer av de större jordägarna.

Redan tre år efter donationen av sockenmagasinet sålde greve Ulric Nils Gyldenstolpe Noor med alla underlydande gårdar för 748.000 daler kopparmynt till riksrådet och friherren Carl Hermelin. I köpet ingick också inventarier, bl.a. Ehrenstrahls stora ryttharporträtt av kung Carl XI. Varför denna försäljning skedde av det fäderneärvade godset med allt som hörde därtill, är oklart. Detta framgår inte av de tryckta källor som har stått att få tag i, men letar man i de släktarkiv som bevarats från den tiden så framgår säkert skälen i något brev. I februari år 1768, nyss fyllda 80 år, avled Ulric Nils på Forsby och begravdes i släktens gravkor i Österåkers kyrka. Skalden J.G. Oxenstierna som var med på begravningen berättade: "Sonen greve Nils Philip Gyldenstolpe dröjde kvar vid graven och fuktade kistan med sina tårar. Allt folket, bönderna och deras barn gråto med. Det var som hade de alla förlorat en välgörare och far". Denna skaldens beskrivning, ehuru den idag kan tyckas väl känslösam, säger ändå något om karaktären på vårt sockenmagasins donator, en som var mån om sina underlydandes väl och ve.

Per Thunström

Noors Säteri, tuschteckning av Olof Thunman